

Sgall, Petr (1979) Vokativ jako sémantická složka výpovědi In Otázky slovenské syntaxe IV/1 Brno 107 - 109

Stückel, G (Hrsg) (1984) Pragmatik in der Grammatik Dusseldorf

Svobodová, J (1984) Pozice vokativních elementů a jejich typy v českých imperativních větách In Jazyk, Literatura, Umění 88 Praha 3 - 24

Wunderlich, D (1984) Was sind Aufforderungssätze? In Stückel, G (1984) 92 - 177

Zimmermann, I (1993) Zur Syntax und Semantik der Satzeinbettung In Rosen-gren, I (1993) 231 - 251

Slovotvorné alternácie pri bezpríponovom tvorení deverbatívnych substantív

Marta Bystrianska

Filozofická fakulta UPJŠ, Prešov

Príspevok prináša opis jedného výseku slovotvorného systému slovenského jazyka, na ktorom sa pokúsime ukázať súčinnosť formálnych a obsahových prvkov v slovotvornom procese, ako aj odraz tejto všeobecnej zákonitosti jazykového systému vo formálnej identite či odlišnosti motivantov a motivátov a v dynamických tendenciách v sémantike motivovaných slov.

Konkrétne nám šlo o zistenie produktivity všetkých typov vokalických, konsonantických a vokalicko-konsonantických alternácií pri tvorení deverbatívnych substantív tzv. bezpríponovým slovotvorným postupom v slovenčine. Vychádzali sme zo súboru takto tvorených slov zachytených v *Retrográdnom slovníku slovenčiny* (Mistrík, 1976), ktorý sme spracovali metódou synchronnej kvalitatívno-quantitatívnej analýzy.

Praktické ťažkosti s vymedzením relatívne konečného počtu derivátov a potreba zdôvodnenia koexistencie istých javov nás prinútili hlbšie sa zamyslieť nad metodologickými problémami zásadného charakteru, ktoré musí brať do úvahy každá práca z oblasti derivatológie. Jedným z nich je vzťah genetickej a synchronnej motivovanosti. Striktné rozlišovanie synchronného a diachrónneho aspektu je spojené s nástupom štrukturalizmu a s teoretickými úvahami F de Saussura v *Kurze všeobecnej lingvistiky* (1989). F de Saussure podčiarkuje, že zasahovanie časového faktoru je schopné spôsobiť lingvistike špecifické ťažkosti a vedu privádza pred dve absolútne protichodné cesty.

Zaujímavé sú v tomto smere názory F Čermáka v poznámkach k českému prekladu *Kurzu* (op. cit., s. 396–397). Prekladateľ s priznaním istých protirečení rehabilituje pôvodné autorove závery saussurovský protiklad

medzi synchroniou a diachróniou je protikladom hľadísk, má metodologickú povahu a týka sa skúmajúceho a jeho objektu. Teda nie súboru vecí, ktorými sa skúmajúci zaoberá, skúmajúci človek stojí stále pred jediným jazykovým obdobím, keď reč nepretržite implikuje vybudovaný systém i vývoj zároveň. Synchronny či diachrónny nie je jazyk, ale prístup k nemu, t. j. veda o jazyku.

Z hľadiska našej témy je dôležité spomenúť problematiku smeru slovotvornej motivácie. Na presnejšie vymedzenie slovotvorných alternácií je nevyhnutné určiť východisko motivačného vzťahu (resp. viacerých motivačných vzťahov), a tým aj východiskový člen alternačnej dvojice (alternačného radu).

Na zaradenie substantíva do inventára nami skúmaných slov je rozhodujúca jeho odvodenosť od slovesa. Existujú však mnohé sporné prípady, keď je smer slovotvornej motivácie opačný alebo nejednoznačne identifikovateľný. Ide hlavne o slovesá, ktoré nevyjadrujú dej v zmysle činnosti, a o slovesá, v ktorých je paciens deya implicitne vyjadrený priamo v deji. Smer slovotvornej motivovanosti vo dvojici stavové sloveso — abstraktné substantívum označujúce isté životné stavy a pocity určujeme ako vzťah *verbum* → *substantívum*. Stav chápeme v zmysle kategóriálneho lexikálneho významu ako hraničnú entitu medzi príznakom a samostatne chápanou substanciou.

Do nášho uvažovania sme nezaradili prevzaté substantíva typu *atak*, *apel*, *kontrola*, *alarm*, *analýza*, *galop*, *šturm*, od ktorých sa tvoria slovesá produktívnym formantom *-ova(t)*. Medzi dejové mená však zaraďujeme slová *ligot* ← *ligotať sa*, *šramot* ← *šramotiť*, *džavot* ← *džavotať* a *pod*, ktoré sú odlišné od typu *s* formantom *-ot* *buchot*, *bekot*, *blkot*, *mekot*, *cvakot*. Tieto deverbatíva sú odvodené od základových slovies patriacich do reprodukčnej onomaziologickej kategórie a opierajúcich sa o zvukomalebne citoslovciá *bé* → *bečať* → *bekot* → *bekotať*, *buch* → *búchať* → *buchot* → *buchotať*. Slovesá *bekotať*, *buchotať* považujeme za sekundárne, desubstantívne. Nie však pri type *ligot*, kde základové primárne slovesá neexistujú. Pripúšťame tu však i inú možnú interpretáciu.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje výber motivujúceho slova pri deverbatívach, v ktorých fundujúcim slovom je bezpredponové sloveso.

Ak v štruktúre *Zv + -Rm*, *Zv + -Rf*, *Zv + -Rn*, pričom *Zv* → *Pref(cv/c) + Kv*, *Pref(cv/c)* predstavuje sémanticky prázdny člen, netvoriaci súčasť slovotvorného významu odvodeného slova, ide o *analogický derivát nádrž* je „to, v čom sa drží voda“, *pokrm* je „to, čím sa kŕmi“, *omyl* je „to, keď sa niekto mylí“. Podobné sú slová *nájazd*, *úpal*, *úkon*, *počín*, *výčap*, *ústrk* atď. Analogický derivát nemožno vzťahovať ku prefixálnemu slovesu buď preto, lebo chýba (verbá *ukonať*, *ustrčiť* neexistujú) alebo preto, lebo to nedovoľuje odlišná sémantika oboch slov (*nájazd* — *najazdiť*, *úpal* — *upáliť*). Morfe-matická a slovotvorná stavba takýchto derivátov je zhodná so štruktúrou pra-